

LÄHDE

HISTORIATIETEELLINEN AIKAKAUSKIRJA 2018

Vertaisarvioitu tieteellinen aikakauskirja
15. vuosikerta
aikakauskirjalahde.wordpress.com

Julkaisija:
Labyrintti ry.
Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys ry.

Päätoimittaja:
Jenni Merovuo
jenni.merovuo@uef.fi

Toimitussihteerit:
Antti Härkönen, Timo Haapasalo, Miika Raudaskoski

Kansi:
Jenni Merovuo

Taitto:
Jenni Merovuo

ISSN 2489-6195

Matleena Sopanen

Kirkon hajottaja vai rakentaja?

Suomen evankelisluterilaisen kirkon saarnaluvan anojat ja maallikkosaarnaajan kriteerit 1870–1923

Abstrakti

Käsittelen artikkelissani Suomen evankelisluterilaisen kirkon saarnalupatutkinnon suorittamiseen pyrkinettä maallikkomiehiä sekä odotuksia, joita papisto heihin kohdisti. Saarnaluvan saaneet saivat julistaa kirkossa ja ottaa osaa kristinuskon opetukseen. Tarkastelen saarnaluvan anojia joukkona, joka edusti kirkolle samanaikaisesti uhkaa ja mahdollisuutta. Lupaa anovat muodostivat koulutustasoltaan ja opintulkinnoiltaan heterogeenisen joukon: hakijoita koeteltiin suullisin ja kirjallisin kokein, jotta luvan haltijoiksi päätyisi ainoastaan kirkolle myötämielisiä sekä kristinuskon opettamiseen kykeneviä miehiä. Papisto pyrki valvomaan paitsi saarnaluvan saaneiden julistusta myös näiden elämäntapoja. Saarnaoikeus oli mahdollista peruuttaa tilanteessa, jossa tutkinnon suorittanut käyttäytyi epäkristilliseen tai epäluterilaiseen tapaan. Toisaalta kirkon piirissä haluttiin myös aktivoida maallikoita hengelliseen työhön. Modernisaation murroksessa vanha kristillinen yhtenäiskulttuuri oli alkanut murentua, eikä kirkko tavoittanut kuulijoita enää samaan tapaan kuin aiemmin. Saarnaluvan saaneisiin turvauduttiin etenkin pappispulasta kärsivissä seurakunnissa. Virallista kirkon virkaa tutkinnon suorittaneilla ei kuitenkaan ollut – useimpien kohdalla saarnatoimi oli osa- ja väliaikainen. Papisto kävi 1800- ja 1900-luvuilla toistuvia keskusteluita maallikkosaarnaajien asemasta. Sekä maallikkosaarnan rajoittamisyrietykset että vaatimukset saarnaluvan saaneiden toimivaltuuksien kasvattamisesta kaatuivat kuitenkin aina enemmistön vastustukseen – tutkintojärjestelmä säilyikin pitkälti samanlaisena läpi tutkittavan ajanjakson. Järjestelmän avulla kirkko pyrki yhtä aikaa kontrolloimaan saarnatoimeen pyrkivien joukkoa sekä seulomaan siitä kristilliseen työhön parhaiten soveltuvia voimia. Käytän artikkelissani prosopografista tutkimusmetodia ja määritän saarnaluvan anojien joukon jaettujen ominaisuuksien kautta: tässä tapauksessa hakijoita yhdistävät sukupuoli sekä ajatus saarnaluvan tavoiteltavuudesta.

Avainsanat: maallikkosaarnaaja, saarnalupatutkinto, Suomen evankelisluterilainen kirkko, 1800- ja 1900-luku, prosopografia

Johdanto

Suomen evankelisluterilaisen kirkon vuoden 1869 kirkkolaki antoi maallikoille mahdollisuuden anoa tuomiokapitulilta ja piispalta virallista saarnalupaa. Saarnalupatutkinnon onnistuneesti suorittaneet miehet saivat ottaa osaa kristinuskon opetukseen ja julistaa kirkossa. Artikkelissani tarkastelen saarnaluvan anojien joukkoa osana kirkon kriisinhallintaa. Tutkintojärjestelmä otettiin käyttöön aikana, jolloin uudet uskonyhteisöt, maallistuminen ja yhteiskunnan modernisaatio olivat alkaneet horjuttaa kirkon perinteistä auktoriteettiasemaa. Saarnaluvan anojien joukko oli heterogeeninen niin koulutustaustan kuin opintutkinnon suhteen, joten vaati vakaata harkintaa valita joukosta kirkon palvelukseen sopivat miehet – virallista saarnalupaa ei tahdottu myöntää maallikolle, joka hajottaisi kirkkoa sen rakentamisen sijasta. Parhaimmassa tapauksessa papisto sai tutkinnon suorittaneesta arvokkaan liittolaisen vuosikausiksi.

Kirkon saarnalupatutkinnosta ei ole toistaiseksi valmistunut kattavaa tutkimusta. Erkki Kansanaho on käsitellyt saarnalupakysymystä osana seurakunnallisen ja yhdistyslinjaisen maallikkotoimen kehitystä. Lauri Koskenniemi tarkastelee aihetta kiertävää maallikkosaarnaajatoimintaa harjoittaneen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen näkökulmasta. Myös esimerkiksi Suomen Lähetysseuraa koskevassa tutkimuksessa kerrotaan joidenkin saarnaluvan saaneiden toiminnasta. Hans Cnattingius on tutkinut maallikon saarnaaoikeutta varhaisemman, Ruotsin vallan aikana säädetyn kirkkolain puitteissa. Hiippakuntien ja tuomiokapitulien historiaa käsittelevissä teoksissa saarnalupatutkintoa on käsitelty varsin vähän.¹ Aiemmassa tutkimuksessa on keskitytty kiertäviin maallikkosaarnaajiin sekä kirkon maallikkotoimen kehityksen yleislinjoihin. Saarnalupaa hakeneista miehistä sen sijaan tiedämme toistaiseksi vain vähän. Myös luvan saaneiden toiminnasta papiston rinnalla on tarjolla niukasti tutkimustietoa.² Artikkelissani pyrin hahmottamaan saarnaluvan anojien joukkoa pääpiirteissään sekä arvioimaan, millaisina hakijat näyttäytyivät kirkon silmissä ja millaisia odotuksia maallikoiden saarnatoimeen liitettiin.

Käytän lähteinäni Turun arkkihiippakunnan sekä Porvoon ja Savonlinnan hiippakuntien tuomiokapitulien arkistoaineistoa. Savonlinnan hiippakunta aloitti toimintansa vuonna 1897.³ Kuopion hiippakunnan osalta olen perehtynyt Hannu Mustakallion artikkelikäsitelmään, joka käsittelee alueen saarnaluvan hakijoita vuosina 1878–1910.⁴ Saarnalupa-anomusten sekä tuomiokapitulien istuntopöytäkirjojen avulla pystyn hahmottamaan hakijakunnan koostumusta sekä seuraamaan anomusten arviointia. 1900-

---

¹ Kansanaho 1960 ja 1964; Koskenniemi 1964, 1967, 1984 ja 2008. Suomen Lähetysseurasta ks. Saarilahti 1989. Cnattingius 1952. Cnattingiuksen mukaan saarnalupia myönnettiin ensisijaisesti teologian opiskelijoille, joten varhaisempi käytäntö ei ole täysin verrattavissa vuoden 1869 saarnalupatutkintojärjestelmään. Saarnalupatutkinnosta Turun tuomiokapitulissa ks. Kortekangas 1976, 436–437. Tiensuu (2005) ja Toiviainen (2004) eivät käsittele saarnalupatutkintoa teoksissaan. Maallikkosaarnakysymyksestä yleensä ks. myös esim. Juva 1960, 217–227.

² Käsitelen saarnaluvan saaneiden miesten toimintaa artikkelissani ”Maallikkosaarnaajan paikka – Suomen evankelisluterilaisen kirkon saarnaluvan saaneiden työala vuosina 1870–1923.” Ks. Sopanen 2019.

³ Hiippakunta perustettiin vuonna 1895 Porvoon hiippakunnan itäisimmistä ja Kuopion hiippakunnan eteläisistä osista. Vuodesta 1925 alue on tunnettu Viipurin hiippakunnan nimellä. Tiensuu 2005, 287; Toiviainen 2004, 14, 45.

⁴ Mustakallio 2019, julkaisematon käsikirjoitus.

luvulla kirkkoherrat alkoivat kirjoittaa saarnaluvan saaneiden toiminnasta vuosiraportteja.⁵ Arkistoaineistossa on paikoitellen puutteita. Saarnalupa-anomuksia on esimerkiksi kadonnut vuosien aikana, minkä vuoksi tietoa täytyy kerätä samanaikaisesti useammasta lähteestä ja täydentää myös kirjallisuuden avulla.⁶ Maallikkosaarnaajista ja muista artikkelin kannalta oleellisista teemoista keskusteltiin aikakauslehtien palstojen sekä kirkollis-, piispain- ja papiston lakimääräisten synodaalikokousten lisäksi niin sanotuissa yleisissä yksityisissä pappeinkokouksissa, joiden pitäminen alkoi 1800-luvun lopulla. Tapaamisissa papisto etsi keinoja vastata ajan haasteisiin.⁷ Kutsun saarnaluvan anojia heidän oikeilla nimillään, mutta arkaluontoisia tietoja en paljasta.

Sovellan artikkelissani prosopografista eli joukkobiografista tutkimusmenetelmää. Ymmärrän prosopografian sellaisen ihmisjoukon tutkimukseksi, jonka jäsenet jakavat jonkin tietyn ominaisuuden.⁸ Tässä tapauksessa joukon muodostavat saarnalupaa hakeneet miehet, joita yhdistää sekä sukupuoli että pyrkimys saarnalupatutkinnon suorittamiseen. Pyrin hahmottamaan hakijakuntaa kokonaisuutena ja arvioimaan sitä papiston silmin, joten prosopografinen ote palvelee tarkoituksiani hyvin. Aikarajaukseni alkaa vuodesta 1870, jolloin uusi kirkkolaki astui voimaan. Päätän tarkastelun vuoteen 1923. Tuolloin Porvoon hiippakunnasta muodostettiin Tampereen hiippakunta sekä uusi Porvoon ruotsinkielinen hiippakunta (Borgå stift).⁹

Puhuessani saarnaluvan anojista osana kirkon kriisinhallintaa viittaan 'kriisillä' papiston sanallistamaan kokemukseen murroskaudesta, jossa kirkon perinteiset toimintamallit eivät enää päteneet. Kuten Rüdiger Graf ja Konrad Jarausch toteavat, kriisi on aina ihmisen, ei olosuhteiden määrittämä – kriisi on olemassa vain ääneen lausuttuna.¹⁰ Mistään jatkuvasta korkean intensiteetin kriisiajasta ei kuitenkaan ole kyse, vaan tutkimaani ajanjaksoon mahtuu myös seesteisempiä kausia. Kirkon oli puntaroitava asemaansa etenkin suhteessa uusiin uskonyhteisöihin, kriittiseen liberaaliin sivistyneistöön sekä työväenliikkeeseen. Murroksen vakavimmat kohdat osuvat vuoden 1905 suurlakkoon ja vuoden 1918 tapahtumiin. Tämän artikkelin puitteissa ei kuitenkaan ole mahdollista eikä tarpeenmukaista perehtyä seikkaperäisesti kaikkiin ajan tuomiin haasteisiin, vaan

---

⁵ Savonlinnan hiippakunnan raportteja löytyy satunnaisesti tuomiokapitulin arkiston diarioiduista ja diariomattomista asiakirjoista. Helpoiten tietoihin pääsee käsiksi etsimällä raporttien referaatit tuomiokapitulin istuntopöytäkirjoista.

⁶ Turun tuomiokapitulin istuntopöytäkirjojen ensimmäiset sisällysluettelot ovat vuodelta 1909, joten varhaisempia saarnalupapäätöksiä on pitänyt etsiä esimerkiksi anomusten päiväysten avulla. Porvoon tuomiokapitulille lähetettyjä hakemuksia ei ole säilynyt vuoden 1902 jälkeen, ja myös Savonlinnan kohdalla aineisto on aukkoista. Saarnaluvan saaneita koskevissa vuosiraporteissa on puutteita seurakuntien ja vuosien suhteen. Lisäksi niissä kerrotaan välillä myös muista kuin saarnalupatutkinnon suorittaneista maallikoista.

⁷ Ensimmäinen tällainen kokous järjestettiin Lappeenrannassa vuonna 1887. Murtorinne 1992, 331–332.

⁸ Ks. esim. Hakosalo 2014; Uotila 2014. Prosopografian määritelmästä ei vallitse selkeää yksimielisyyttä. Esimerkiksi Heini Hakosalon mukaan prosopografia olisi syytä erottaa ryhmäbiografiasta, jossa tutkittavan joukon jäsenet yleensä tuntevat toisensa. Ryhmä määritetty pikemminkin keskinäisten suhteiden kuin jaettujen ominaisuuksien kautta. Kollektiivinen biografia taas viittaa Hakosalon näkemyksen mukaan yleensä tutkimukseen, jossa tarkastellaan rinnakkain useampaa ihmiselämää, eikä tutkittavien välillä välttämättä ole keskinäistä sidettä. Ks. Hakosalo 2014, 53–54.

⁹ Toiviainen 2004, 45.

¹⁰ Graf & Jarausch 2017, 6, 15–16.

tavoitteena on tarkastella saarnalupajärjestelmää aikaan sidottuna ilmiönä. Vaatimus päätöksentekoon kuuluu 'kriisin' käsitteen ydinelementteihin.¹¹ Yhteisen linjan löytäminen osoittautui kuitenkin haastavaksi: murroskausi sai osan papistosta esittämään varsin pessimistisiä arvioita maan tilasta ja tulevaisuudesta, kun taas toiset näkivät ajan haasteissa tilaisuuden kirkon kehittämiseen. Näkemysten hajonta näkyy hyvin myös maallikkosaarnaajista käydyissä keskusteluissa.

Artikkelin ensimmäisessä luvussa käsittelen saarnalupatutkintojärjestelmää maallikkosaarnan laajemmassa kontekstissa. Kerron myös kirkkolain asettamista lähtövaatimuksista saarnaluvan anojille sekä esitän hiippakuntakohtaisen tilaston luvan anojien määrästä. Toisessa luvussa avaen saarnaluvan hakijoiden koulutustaustaa sekä tarkastelen odotuksia, joita maallikkosaarnaajien ja toisaalta pappien osaamiseen kohdistettiin. Viimeisen käsittelyluvun kohteena on saarnaluvan saaneiden työala. Johtopäätöksissä arvioin saarnalupatutkinnon sijaintia kirkon perinteiden vaalimisen ja uudistumishalun välisessä vuoropuhelussa.

Maallikkosaarnaajan monet kasvot

1800-luvulla luterilaisuudelle ja esivaltauskollisuudelle perustunut yhtenäiskulttuuri alkoi murentua herätysliikkeiden, modernisaation sekä Euroopan poliittisten tapahtumien johdosta. Uusi kirkkolaki sulki piiriinsä enää evankelisluterilaisen kirkon jäsenet eikä koko Suomen kansaa. Samalla se lisäsi kirkon sisäistä määräysvaltaa. Kirkkolain valmistelutyötä johtaneen Frans Ludvig Schaumanin näkemyksen mukaisesti maallikot otettiin mukaan päätöksentekoon sekä hallinnon ylä- että alatasoilla. Hierarkioiden purkaminen näkyi myös maallikkosaarnan aseman vahvistamisena. Lain muotoiluun vaikuttivat tässä Suomen vanhat herätysliikkeet rukoilevaisuus, herännäisyys, lestadiolaisuus ja evankelisuus, joissa maallikkosaarnaajaperinne oli vahva.¹²

Saarnalupatutkintoa on tarkasteltava suhteessa 1800- ja 1900-lukujen laajempaan julistustoimintaan. Kirkkolaki kumosi vuoden 1726 konventikkeliplakaatin, joka oli kieltänyt laajojen julkisten kokousten pitämisen ilman papin valvontaa.¹³ Aiempaa vapaampi linja antoi myös uusille uskonnollisille liikkeille tilaa juurtua Suomen maaperään. Ne haastoivat kirkon valta-aseman sekä pelkällä olemassaolollaan että suoralla kritiikillä. Ensimmäiset baptistisaarnaajat saapuivat Ahvenanmaalle 1850-luvulla, mistä toiminta levisi etenkin Pohjanmaan ja Etelä-Suomen rannikkoseuduille. Vuosisadan loppupuolella myös metodistit, adventistit, vapaakirkolliset ja Pelastusarmeija alkoivat saada maassa jalansijaa. Helluntailaisuus taas saapui Suomeen 1900-luvun alussa. Uusien

¹¹ Koselleck 2002, 12–13, 20–21.

¹² Kansanaho 1960, 66–67, 228–229; Juva 1976, 13–17; Pirinen 1985, 134–140, 157–159; Murtorinne 1992, 198–200, 215–220.

¹³ Kirkkolaki 1869, § 33. Ks. Lång (toim.) 19.

oppien leviäminen tapahtui aluksi pitkälti maallikkovoimin.¹⁴ Vuoden 1889 eriuskolaislain jälkeen metodistit ja baptistit järjestäytyivät omiksi uskonnollisiksi yhdyskunnikseen, mutta vapaakirkolliset jäivät vielä muodollisesti evankelisluterilaisen kirkon yhteyteen. Vapaakirkollinen liike pyrki aluksi uudistamaan kirkkoa sisältäpäin, mutta lopulta näkemuserot saivat allianssihengen laantumaan.¹⁵

Kysymys maallikkosaarnaajien valvonnasta oli toistuvasti esillä 1800-luvun kirkollis-, piispain ja pappeinkokouksissa. Maata kiertävien, erilaisia opintulkintoja edustavien puhujien katsottiin aiheuttavan seurakunnissa häiriötä sekä pahimmillaan levittävän harhaoppeja. Usein kävi niin, että pappi kuuli pitäjässä vierailleesta puhujasta vasta jälkikäteen. Papistolla oli kuitenkin vaikeuksia päästä yksimielisyyteen siitä, miten tilanteessa olisi parasta toimia. Osa papeista vaati maallikkosaarnan rajoittamista esimerkiksi niin, että saarnaajien tulisi aina ilmoittautua kirkkoherralle ennen puheiden pitämistä. Vapaan maallikkosaarnan puolustajat taas katsoivat rajoitusten olevan vastoin uuden kirkkolain henkeä. Lisäksi vaarana oli, että liiallinen kontrolli tuhoaisi myös hyvää tuottavan hengellisen aktiivisuuden. Moni maallikkosaarnaaja halusi auttaa taistelussa eriuskolaisuutta vastaan. Todennäköisesti sääntöjä noudattaisivat muutenkin vain sellaiset puhujat, jotka jo valmiiksi kunnioittivat kirkkoa. Rajoituksia vaativat papit puolestaan korostivat seurakuntien suojelutarvetta – kansa itse ei välttämättä osannut arvioida ”nurkkasaarnaajien” puheita kriittisesti.¹⁶

Valvonnan tarve heijastui myös saarnaluvan anojiin. Tuomiokapitulien oli varmistuttava siitä, etteivät luvan saaneet hajottaisi kirkkoa sisältäpäin. Tutkinnon suorittaneilla oli myös jossain määrin laajemmat oikeudet kuin muilla maallikoilla. Kirkkoraadilla oli oikeus kieltää hartaustilaisuuksissa puhuminen henkilöltä, joka julisti evankelisluterilaisen opin vastaisesti tai aiheutti seurakunnassa häiriötä. Saarnaluvan saaneisiin maallikkoihin kieltoa ei kuitenkaan voinut suoraan soveltaa, sillä heidät rinnastettiin kirkkolaissa pappeihin.¹⁷ Koska luvan saaneilla ei ollut kirkossa virallista virka-asemaa, ei heitä voinut toisaalta myöskään erottaa toimestaan. Vuodesta 1895 alkaen saarnalupa oli kuitenkin mahdollista peruuttaa.¹⁸ Usein keinoon turvauduttiin opillisten näkemuserojen vuoksi. Turun tuomiokapituli esimerkiksi päätti peruuttaa katekeetta Gustaf Adolf Wakaan (ent.

¹⁴ Tiivis yleisesitys 1800-luvun uusista uskonnollisista liikkeistä Suomessa, ks. Ketola & Virtanen 2008, 95–126. Ks. myös Juva 1960, 64–78; Murtorinne 1992, 307–311. Eriuskolaisista Turun, Porvoon ja Savonlinnan hiippakunnissa ks. Tiensuu 2005, 270–271; Kortekangas 1976, 427–430; Toiviainen 2004, 20.

¹⁵ Juva 1960, 130–140; Murtorinne 1992, 309–310, 349. Vapaakirkolliset perustivat kuitenkin vuonna 1889 Suomen Vapaa Lähetys -nimisen järjestön organisoidakseen toimintaansa. Vuonna 1923 suomenkieliset vapaakirkolliset järjestäytyivät itsenäiseksi kirkkokunnaksi, Suomen Vapaakirkoksi. Ruotsinkielinen haara säilyi Fria Missionsförbundet -yhdistyksenä aina vuoteen 2004 saakka, jolloin yhdistys rekisteröityi uskonnolliseksi yhdyskunnaksi ja otti nimen Missionskyrkan i Finland. Ketola & Virtanen 2008, 111–112.

¹⁶ Ks. esim. Pkpk Turku 1875, 74–88, liite 1; Kkpk 1876, 290–306; Pkpk Porvoo 1880, 43–52; Pkpk Turku 1880, 74–84, 203, 205–217; Kkpk 1886, 212–224, 581–607; Pkpk Turku 1892, 106–107, 159–180; Pkpk Porvoo 1890, 196–208; Pkpk Porvoo 1892, 80–93; Pkpk Porvoo 1896, 135–136; Pkpk Turku 1896, 151–152; Kkpk 1893, 940–954, L. Kirkkolakivaliokunnan mietintö no:19. Maallikkosaarnan rajoittamista koskevan keskustelun päälinjoista ks. esim. Kansanaho 1960, 242–255.

¹⁷ Kirkkolaki 1869, § 33. Ks. Lång (toim.) 2015, 19. Ks. kirkkolain tulkinnasta ja saarnaluvan saaneen asemasta myös Kkpk 1876, 290–291, 293.

¹⁸ Ks. lain uudesta muotoilusta Lång 2015, 39. Lain uudelleen tulkintaa koskevasta keskustelusta ks. Kkpk 1886, 581–583, 607; Kkpk 1893, 940–954, L. Kirkkolakivaliokunnan mietintö no: 19.

Heinonen) saarnaluvan vuonna 1898, kun Wakaan maailmanloppua koskevat ennustukset olivat ensin ehtineet herättää julkista huomiota.¹⁹ Ennakkotapauksena saarnaluvan saaneiden kurinpidossa voidaan pitää Constantin Boijea. Boije menetti saarnalupansa jo vuonna 1890 pian sen jälkeen, kun hänet oli valittu Suomen Pelastusarmeijan ensimmäiseksi johtajaksi.²⁰

Kirkkolaki asetti saarnaluvan anojille kaksi lähtövaatimusta:

”[--] Hyviksi tunnetuille ja kristillismielisille hengille saakoon kuitenkin piispa ja tuomiokapituli, koeteltuansa heitä ensin, antaa luvan saarnata ja käydä kristinopin opettamiseen seurakunnassa osallisiksi.”²¹

Vaikka kirkkolaki ei suoraan aseta vaatimusta hakijan sukupuolesta, ovat kaikki tutkittavan ajanjakson hakijat miehiä.²² Naisten julkiseen saarnatoimintaan suhtauduttiin kirkon piirissä hyvin kriittisesti. Herätysliikkeissä, kuten lestadiolaisuudessa ja rukoilevaisuudessa, oli sen sijaan esiintynyt jonkin verran naispuhujia. Naiset pääsivät julistamaan myös esimerkiksi Pelastusarmeijan ja vapaakirkollisten riveissä, mitä monet papit, mukaan lukien pitkäaikainen arkkipiispa Gustaf Johansson (virassa 1899–1930), pitivät todisteena kyseisten uskonryhmien harhaoppisuudesta. Vastustuksen taustalla oli ajatus miehistä ja naisista lähtökohtaisesti erilaisina Jumalan luomuksina, joiden elämämpiiriinkin oli näin ollen oltava erilaiset.²³ Naisten katsottiin soveltuvan julkista saarna- ja opetustoimea paremmin kristillissosiaaliseen hoivatyöhön, esimerkiksi diakonissoiksi. 1800-luvun loppupuolella naisia alkoi hakeutua kasvavassa määrin myös ulkomailla tehtävään lähetystyöhön. Kirkon ja seurakuntien viralliseen päätöksentekoon heidän piti kuitenkin odottaa pääsyä pitkälle seuraavan vuosisadan puolelle.²⁴

Saarnaluvan saaneiden odotettiin olevan kristillisen elämän esimerkkeinä muulle seurakunnalle. Myös papinviran saaminen edellytti ”puhdasnimisyyttä ja

¹⁹ KAT TTA, A I: 128, 20.1.1898, § 13; KAT TTA, E VII: 2b, Dno: 1352/1897. Koskenniemen mukaan Wakaa oli erotettu Evankeliumiyhdistyksen kolportööritoimesta vuonna 1893, koska tämä ”harjoitti kustannustoimintaa omaan lukuunsa ja esiintyi suurielaisesti”. Koskenniemi 1964, 71–72.

²⁰ Boijella oli ennestään yhteyksiä myös vapaakirkollisiin. Hän suoritti saarnalupatutkinnon Porvoon tuomiokapitulissa vuonna 1875. KAH PTA, Ca: 182, 30.11.1875, § 3. Luvan peruuttamisesta ks. KAH PTA, Ca: 197, 10.1.1890, § 32; 27.2.1890, § 40; 3.4.1890, § 18; 10.4.1890, § 32; 8.5.1890, § 39; 5.7.1890, § 18. Boijen vaiheista laajemmin ks. Heikkilä 2010.

²¹ Kirkkolaki 1869, § 106. Ks. Lång (toim.) 2015, 39. Saarnalupa voitiin edelleen antaa myös teologian opiskelijalle, mutta silloin luvan saaminen ei edellyttänyt erityisen tutkinnon suorittamista.

²² Ensimmäiset tähän mennessä löytämäni naispuoliset saarnaluvan anojat ovat jättäneet hakemuksensa Porvoon ruotsinkielisessä hiippakunnassa. Heidän anomuksensa ovat 1980-luvulta. BDA, Lekmannapredikanter-kansiot.

²³ Murtorinne 1992, 341–342; Markkola 2002a, 179–181. Suomen tunnetuimpiin naissaarnaajiin lukeutuu 1700-luvulla elänyt Liisa Eerikintytär, jota Irma Sulkunen on luonnehtinut varhaisen rukoilevaisuuden käynnistäjäksi. Naissaarnaajien rooli oli Sulkusen mukaan keskeinen etenkin herätyksen alkuvaiheessa, mutta toiminnan organisoituessa nousivat miehet usein johtajiksi naisten rinnalle tai näiden ohi. Sulkunen 1999, 65–83, etenkin 80–83. Lestadiolaisista naispuhujista ja liikkeen naiskuvasta yleensä ks. esim. Ihonen 2001.

²⁴ Naisista kristillissosiaalisessa työssä ks. Markkola 2002a. Naisläheteistä ks. Kena 2000. Kena keskittyy tutkimuksessaan Suomen Lähetysseuran toimintaan, mutta naisia oli myös esimerkiksi vapaakirkollisten ja evankelisten lähetystyössä. Naisten ja erityisesti naisteologiien asemasta evankelisluterilaisessa kirkossa ks. Lehtiö 2004.

hyvämaineisuutta”.²⁵ Hakijan taustaan tutustuminen alkoi papilta pyydetystä mainetodistuksesta, joka kertoi luvan anojan nimen, iän ja kotiseurakunnan sekä vahvisti, että tämä on käynyt Herran ehtoollisella. Vapaamuotoiseen anomuskirjeeseen oli liitettävä koulutusta koskevat tiedot ja suositukset. Luvan saaneiden toimia pyrittiin valvomaan vielä tutkinnon suorittamisen jälkeen, ja saarnaioikeus oli mahdollista menettää pahennusta herättävän elämäntyylin vuoksi.²⁶

Kirkkolain maininta kristillisestä mielestä tarkoitti käytännössä kirkollismielisyyttä. Eriuskolaissaarnaajien kontekstissa vaatimus olikin varsin ymmärrettävä. Kuitenkin myös kirkon sisällä oli erilaisia opillisia painotuksia. Monet tutkittavan ajan johtavat kirkonmiehet, kuten Gustaf Johansson, Torsten Thure Renvall (arkkipiispana 1884–1898) ja Savonlinnan piispana vuosina 1899–1924 toiminut O. I. Colliander olivat omaksuneet saksalaisen Johannes Tobias Beckin ajatuksiin perustuvan opintulkinnan, joka korosti Raamatun asemaa kristityn ylimpänä auktoriteettina. Beckiläisen linjan kannattajat ajautuivat usein opillisiin kiistoihin evankelisten pappien kanssa. Väittelyitä syntyi etenkin Turun ja Porvoon hiippakunnissa, joissa molemmilla leireillä oli pappiskannatusta.²⁷ Maallikkosaarnaajakysymyksen kannalta tämä on merkittävää, sillä saarnaajien valvontaa koskevissa pappein- ja kirkolliskokouskeskusteluissa käsiteltiin huomattavan usein Luterilaista Evankeliumiyhdistystä, joka oli organisoitunut evankelisen liikkeen pohjalta vuonna 1873. Yksi yhdistyksen keskeisistä toimintamuodoista oli kiertävä kirjanmyynti- ja saarnatoimi. Evankelist papit olivat yleensä vapaan maallikkosaarnan kannalla: rajoitukset olisivat vaikeuttaneet yhdistyksen maallikkopuhujien eli kolportöörien toimintaa merkittävästi.²⁸ Osittain tästä syystä maallikkosaarnan laajemmat rajoittamispyrkimykset epäonnistuivat toistuvasti.²⁹ Vuosisadan lopulla evankelinen liike ajautui kuitenkin sisäiseen hajaannukseen. Hajaannuksen syynä oli niin sanottujen vapaiden maallikkosaarnaajien yksipuoliseksi väitetty julistus ja yleinen kurittomuus, josta evankelisten pappien enemmistö tahtoi sanoutua irti.³⁰

Opilliset näkemyserot – ja mahdollisesti suoranaiset ennakkoluulot – saattoivat vaikuttaa myös kolportöörien saarnalupa-anomusten arviointiin.³¹ Kun Turun tuomiokapituli hylkäsi

²⁵ Kirkkolaki 1869, § 108. Ks. Lång (toim.) 2015, 39.

²⁶ Ks. esim. KAM VTA, Ca:23, 31.10.1919, § 36; 24.11.1919, § 49.

²⁷ Koskenniemi 1967, 64–68, 115–117, 190–205, 240–245; Kortekangas 1976, 429–430, 470–471; Murtorinne 1992, 167–174; Toiviainen 2004, 17–18, 22–23; Tiensuu 2005, 249, 269.

²⁸ Koskenniemi 1964; Koskenniemi 1967, etenkin 36–38, 41–43, 52–54, 118–129, 182–187; Koskenniemi 1984, 112–114, 185–186. Evankeliumiyhdistyksen saarnaajat toimivat yhdistyksen myöntämällä määräaikaisella luvalla. Yhdistyksen alkuperäisen sääntöehdotuksen mukaan saarnaajien olisi tullut suorittaa myös kirkon saarnalupatutkinto, mutta senaatti katsoi kirkkolain antavan jo tarpeeksi selkeät suuntaviivat maallikkosaarnan rajoista. Evankeliumiyhdistyksen saarnatoimea koskevasta keskustelusta ks. myös esim. Pkpk Porvoo 1875, 118–132.

²⁹ Kirkkolain muuttaminen olisi vaatinut kolme neljäsosaa kirkolliskokouksen edustajien äänistä. Kirkkolaki 1869, § 456. Ks. Lång (toim.) 2015, 161. Juvan mukaan tämä vaatimus osoittautui kuitenkin tulkinnanvaraiseksi. Juva 1976, 20, 56–57.

³⁰ Koskenniemi 1967, 99–108, 248–273; Koskenniemi 1984, etenkin 42–48, 52–66, 117, 178–182.

³¹ Koskenniemi on laatinut listan saarnalupatutkinnon suorittaneista Evankeliumiyhdistyksen saarnaajista. Ks. Koskenniemi 2008, 23–25. Tiedoista kuitenkin puuttuu useampia sellaisia miehiä, joilla lupa todellisuudessa oli. Esimerkiksi yhdistyksen saarnaajana vuosina 1911–1950 toiminutta Kalle Yrjö (Kaarle Yrjö) Harjunpääta

vuonna 1893 evankelisen saarnaajan Juho Evert Liljeroosin hakemuksen, oli päätöksen taustalla oletettavasti Kauhavan kirkkoherran laatima mainetodistus. Kirkkoherran mukaan Liljeroosin yksinkertaiset hartauspuheet saattaisivat kyllä tuottaa seurakunnassa siunausta, mutta vain, mikäli puhuja ”[–] tahtoo vaikuttaa sopusoinnussa seurakunnan paimenten kanssa, eikä rupee heidän opetustaan moittimaan”.³² Tuomiokapitulin hylkäävä päätös ei kuitenkaan estänyt Liljeroosia saarnaamasta, vaan korkeintaan hankaloitti sitä joillakin seuduilla.³³ Kenties kirkkolain liberaali linja sekä vaikeudet saarnaajien valvonnassa voivat osaltaan selittää saarnaluvan anojien pienekköä määrää: tutkinnon suorittaminen vaati vaivannäköä, mutta avasi lopulta vain rajallisen määrän uusia ovia.

	Turun arkkihiippakunta	Porvoon hiippakunta	Savonlinnan hiippakunta
1870–1874	7	11	–
1875–1879	3	5	–
1880–1884	16	4	–
1885–1889	13	1	–
1890–1894	11	4	–
1895–1899	11	3	1
1900–1904	9	13	4
1905–1909	20	35	7
1910–1914	19	29	7
1915–1919	6	20	5
1920–1923	16	16	13
Hakijoita yhteensä	131 (110)	141 (136)	37 (36)

*Taulukko 1. Vuosittaiset hakijamäärät Turun arkkihiippakunnassa ja Porvoon hiippakunnassa vuosina 1870–1923 sekä Savonlinnan hiippakunnassa vuosina 1897–1923.*³⁴

Hakijamääriä laskiessani olen ottanut huomioon myös miehet, jotka ovat anoneet saarnalupaa useampaan otteeseen eri vuosina (ks. Taulukko 1.). Tällaisia tapauksia on Turun arkkihiippakunnassa yhteensä seitsemätoista. Heistä kaksi on anonut lupaa kolmesti

ei löydy Koskeniemen listalta. Harjunpää sai saarnaluvan Turun tuomiokapitulilta vuonna 1921. KAT TTA, A I: 151, 8.12.1921, § 53.

³² Hylkäävässä päätöksessä todetaan: ”Tuomiokapituli ei katsonut voivansa kosketeltujen todistusten nojassa pyydettyä lupaa antaa.” KAT TTA, A I: 123, 25.5.1893, § 13. Liljeroosin hakemuksesta ks. KAT TTA, F I j:1. ”Löyhän ultraevankelisen opin” saarnaajista varoitettiin myös esimerkiksi Savonlinnan hiippakunnan viisivuotiskertomuksessa. Pkpk Savonlinna 1902, 88–89.

³³ Liljeroos kuului evankelisen liikkeen vapaisiin maallikkosaarnaajiin. 1890-luvulla hän asui Forssassa ja teki sieltä käsin saarnamatkoja. Liljeroosin nimi poistettiin Evankeliumiyhdistyksen jäsenluettelosta vuonna 1895. Koskeniemi 1967, 249.

³⁴ KAT TTA, A I: 100–153; KAH PTA, Ca:177–230; KAM VTA, Ca:1–27. Kortekangas on päätenyt Turun arkkihiippakunnan osalta hieman erilaisiin lukemiin. Vrt. Kortekangas 1976, 436–437.

ja yksi peräti neljä kertaa, muut ovat tyytyneet kahteen hakemukseen. Kun nämä miehet lasketaan tilastoon vain kerran, saadaan Turun arkkihiippakunnan hakijalukemaksi 110. Porvoon hiippakunnassa kahteen otteeseen hakeneita on viisi ja Savonlinnan hiippakunnassa yksi. Luvan anojien joukossa on lisäksi kahdeksan miestä, jotka ovat anoneet saarnalupaa kahdelta eri tuomiokapitulilta.³⁵ Kun nämä seikat huomioidaan laskuissa, on hakijoita kaiken kaikkiaan 274. Kuopion hiippakunnan luvan anojien määrä näyttäisi tulevan lähimmäksi Savonlinnan lukemia: Mustakallion mukaan hiippakunnassa oli vuosina 1878–1910 yhteensä 22 saarnaluvan anojaa.³⁶ Turun ja Porvoon tuomiokapitulien hakijapiikit sijoittuvat suurlakkoa seuranneelle viisivuotiskaudelle. Itäisessä hiippakunnassa huippu sen sijaan saavutetaan sisällissodan ja uskonnonvapauslain ajallisessa välimaastossa.

Hengen vai tiedon voimalla?

Hyvän maineen ja kristillisen mielen lisäksi saarnaluvan anojilta odotettiin sekä kirjatieoutta että käytännön saarna- ja opetustaitoja. 1890-luvulta alkaen hakijoita pyydettiin laatimaan uskonnollinen kirjoitelma tuomiokapitulien määräämästä aiheesta.³⁷ Mikäli kirjoitus täytti sille asetetut kriteerit, kutsuttiin hakija suullisiin kokeisiin. Tuomiokapitulit saivat itse päättää kokeiden tarkemmasta sisällöstä. Käytäntöjen yhtenäistämiseksi piispainkokous esitti vuonna 1912, että kaikkien hiippakuntien hakijoita kuulusteltaisiin käytännöllisessä Raamatun tuntemisessa, dogmatiikassa, kirkkohistoriassa, kateketiikassa ja kirkkolain yleistuntemuksessa. Lisäksi hakijalta saatettiin vaatia saarnanäytettä tai raamatunselitystä.³⁸

³⁵ Esimerkiksi torppari Olli Juho Heikkinen anoi saarnalupaa kahdesti Kuopion tuomiokapitulilta, mutta tuli molemmilla kerroilla hylätyksi. Kolmas, Turun tuomiokapitulille lähetetty anomus sen sijaan johti saarnaluvan saamiseen. Mustakallion tulkinnan mukaan arkkihiippakunnan papisto suhtautui pohjoisen virkaveljiään myötämielisemmin maallikkosaarnaajiin. Mustakallio 2019. Heikkisen hakemuksesta ks. KAT TTA, A I: 141, 21.9.1911, § 5; FI j: 2.

³⁶ Mustakallio 2019.

³⁷ Aloite käytäntöön tuli vuonna 1892 pidetyltä piispainkokoukselta. *Piispainkokousten pöytäkirjat 17.5.1891–5.2.1909*, 16.

³⁸ Ehdotuksessa oli myös listattu teoksia, jotka hakijan tulisi lukea valmistautuessaan kokeisiin. SKJS 1912 no: 1, 18–19.

	Turun arkkihiippakunta	Porvoon hiippakunta	Savonlinnan hiippakunta
Hyväksytty	59	92	25
Hylätty	37	20	6
Keskeytynyt	14	24	5
Hakijoita yhteensä	110	136	36
Hyväksytyjen osuus hakijoista	53,6 %	67,6 %	69,4 %

Taulukko 2. Hyväksytyt, hylätyt ja keskeytyneet saarnalupa-anomukset Turun arkkihiippakunnassa ja Porvoon hiippakunnassa vuosina 1870–1923 sekä Savonlinnan hiippakunnassa vuosina 1897–1923.³⁹

Anomusten hyväksymisprosentti on suhteellisen korkea kaikissa tarkastelun kohteena olevissa hiippakunnissa (ks. Taulukko 2.).⁴⁰ Mustakallion mukaan myös Kuopion hiippakunnassa suurin osa hakemuksista hyväksyttiin.⁴¹ ”Keskeytynyt” viittaa tässä tilanteeseen, jossa hakijalle on annettu lupa tutkinnon suorittamiseen, mutta lähteistä ei löydy tietoa hakuprosessin jatkosta.⁴² Suullisiin kokeisiin saapuminen on saattanut olla hankalaa etenkin kapitulista kaukana asuville hakijoille, mikä on mahdollisesti viivyttänyt tutkintosuunnitelmia tai keskeyttänyt ne kokonaan.⁴³ Keskeytyneisiin hakemuksiin on laskettu mukaan myös kaksi tapausta, joissa saarnaluvan anoja on itse vetänyt hakemuksensa pois.⁴⁴ Hyväksytyjen anomusten määrää katsottaessa on huomioitava kiertokoulunopettaja Sylvester Kettusen tapaus. Kettunen suoritti saarnalupatutkinnon Kuopion tuomiokapitulissa vuonna 1896, mutta sai samana vuonna laajennetun saarnaoikeuden myös Porvoon ja Turun tuomiokapituleilta.⁴⁵ Kun Kettusen saarnalupa lasketaan tilastoon vain kerran, on saarnalupatutkinnon suorittaneita miehiä yhteensä 175. Määrää voi pitää vaatimattomana suhteessa yli viidenkymmenen vuoden ajanjaksoon.

³⁹ Hyväksytyjen sarakkeeseen on laskettu hakijat, joiden tutkinnon suorittamisesta on selkeä pöytäkirjamerkintä tai luvan saamisesta tai sen peruuttamisesta on tiedotettu *Suomen kirkon julkisissa sanomissa*. Olen tulkinut hyväksytyiksi myös tapaukset (8), joissa hakijalle on annettu lupa suullisten kokeiden suorittamiseen ja lisäksi hänet mainitaan saarnaluvan saaneita koskevissa vuosiraporteissa. Osa luvan saaneista on suorittanut tutkintonsa loppuun artikkelin aikarajauksen ulkopuolella.

⁴⁰ Vrt. Kortekangas 1976, 437.

⁴¹ Kahdestakymmenestä kahdesta (22) hakemuksesta hyväksyttiin yhteensä kuusitoista. Mustakallio 2019.

⁴² Tiedon kerääminen tuotti hankaluuksia myös papistolle. Vuoden 1913 kirkolliskokouksessa esitellyssä selvityksessä todetaan suoraan, että saarnaluvan saaneista kootut tiedot ovat monessa suhteessa vajavaisia. Kkpk 1913, L. I, Kirkkolakikomitean mietintö, 298–300.

⁴³ Ainakin yhdessä tapauksessa luvan anoja on kuollut kesken hakuprosessin. Olli Kuittinen sai Turun tuomiokapitulilta luvan suullisten kokeiden suorittamiseen vuoden 1908 lokakuussa. KAT TTA, A I: 138, 29.10.1908, § 4. Keväällä 1909 hän valmistautui lähtemään tuomiokapituliin, mutta sairastui matkalla kuolemanvakavasti. Kuukauslehti, no: 2, 10–11.

⁴⁴ KAT TTA, A I: 139a, 9.9.1909, § 16; KAM VTA, Ca:1, 16.8.1897, § 45.

⁴⁵ Aloitteen tekijänä oli silloinen Kuopion piispa Gustaf Johansson. Johansson valvoi Suomen Lähetyksensä kuuluvaan Knorringin lähetyksensä, jonka kiertäväksi saarnaajaksi Kettunen oli valittu. KAT TTA, A I: 126, 9.4.1896, § 4; KAH PTA, Ca: 203, 15.4.1896, § 33; Mustakallio 2019.

Yleisin syy hakemuksen hylkäämiselle oli heikko menestys kirjallisissa tai suullisissa kokeissa. Myös liitteiden puuttuminen saattoi johtaa kieltävään vastaukseen. Muutamissa tapauksissa anomuksen hylkäämistä on perusteltu hakijan nuoruudella tai korkealla iällä.⁴⁶ Niin luvan anojien kuin sen saaneiden joukko on kuitenkin kokonaisuudessaan varsin heterogeeninen. Vaikka tutkinnon suorittaneet oli teoriassa todettu tiedoiltaan ja taidoiltaan opetustoimeen kykeneviksi, oli joidenkin pappien mielestä ongelmallista, että vailla teologisia opintoja tai muuta korkeampaa koulutusta olevat miehet saivat julistaa kirkossa.⁴⁷ Jo vuonna 1891 pidetyssä piispainkokouksessa harkittiin, että saarnaluvan anojilta vaadittaisiin samaa uskonnon oppimäärää kuin ylioppilastutkinnossa tai teologisen erotutkinnon approbatur-tason kurseja, mutta asia jäi sikseen.⁴⁸ Kirkkolain lavea muotoilu mahdollisti sen, että saarnaluvan anojia ilmaantui yhteiskunnan kaikista kerroksista.

Ammattinimike	Turun arkkihiippakunta	Porvoon hiippakunta	Savonlinnan hiippakunta
Kansakoulunopettaja	44	44	10
Kiertokoulunopettaja	12	5	4
Lukkarit, urkurit	3	3	2
Diakonit	6	6	–
Maallikkosaarnaajat	9	33	3
Talonpojat, torpparit	10	6	5
Itselliset	2	4	–
Käsityöläiset	3	13	2
Muut	20	21	9
Ei tietoa	1	1	1
Yhteensä	110	136	36

*Taulukko 3. Saarnaluvan anojien ammattijakauma Turun arkkihiippakunnassa ja Porvoon hiippakunnassa vuosina 1870–1923 sekä Savonlinnan hiippakunnassa vuosina 1897–1923.*⁴⁹

Kansakoulunopettajat ovat hakijoiden selvästi suurin yksittäinen ammattiryhmä (ks. Taulukko 3.). Myös yli puolet Kuopion hiippakunnan vuosien 1878–1910 hakijoista oli

⁴⁶ Ks. esim. KAT TTA, A I: 146, 18.4.1916, § 11; KAM VTA, Ca:14, 7.4.1910, § 55.

⁴⁷ Ks. esim. Pkpk Porvoo 1875, 40–42; Pkpk Savonlinna 1912, Alustuksia, 23.

⁴⁸ *Piispainkokousten pöytäkirjat 17.5.1891–5.2.1909*, 8–9. Tutkintovaatimusten korottamista ehdotettiin myös esimerkiksi vuonna 1912 pidetyssä piispainkokouksessa. SKJS 1912, no: 1, 12.

⁴⁹ KAT TTA, A I: 100–153, F I j:1–3; KAH PTA, Ac:6, Ej 1:1, Ca:177–230; KAM VTA, Ca:1–27. 'Maallikkosaarnaaja' viittaa tässä uskonnollisten yhdistysten ja seurojen kiertäviin puhujiin, kuten Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen kolportööreihin. Mainitun yhdistyksen puhujista vain harvat olivat kokopäiväisiä saarnaajia (Koskeniemi 1964, 73), joten mikäli aineistossa on mainittu kolportöörin lisäksi jokin toinen ammatti, olen merkinnyt hakijan sen mukaan. Jos hakijan ammattinimike on vaihtunut kesken hakuprosessin, olen merkinnyt tilastoon ensimmäisenä mainitun. Olen ryhmitellyt diakonit omaan kategoriaansa siitä huolimatta, että näiden työtehtävissä saattoi olla hyvinkin paljon vaihtelua. Diakonien työalasta ks. tarkemmin Penttinen 2011. Kategoriasta 'muut' löytyy esimerkiksi karjakko, konduktööri, monttööri, kauppa-apulainen, vanginvartija, kirjailija, koululaisia ja jopa yksi entinen kappalainen.

ammattiltaan kansakoulunopettajia.⁵⁰ Tuomiokapitulien näkökulmasta laajahkon yleissivistyksen saaneet ja opetustoimeen koulutetut miehet ovat todennäköisesti olleet mieluisia hakijoita. Tähän tulkintaan viittaa myös se, että Savonlinnan hiippakunnassa päätettiin vuonna 1900 vaatia saarnaluvan anojalta vähintään ylemmän oppikoulun, kansakoulunopettajaseminaarin tai lähetys- tai diakonikoulun tasoista lähtökoulutusta.⁵¹ Lisäksi kristillinen vakaumus oli pitkään lähtövaatimuksena kansakoulunopettajaseminaariin pyrkiville.⁵² Suomen Lähetysseuran lähetyskoulun oppilaat muodostavat toisen oletettavasti toivotun hakijaryhmän. Koulun oppilaita on aineistossa yhteensä 12.⁵³ Ei ole yllättävää, että he kaikki ovat saaneet saarnaluvan – olihan lähetyskoulu valmentanut oppilaansa nimenomaan saarna- ja opetustyöhön.

Ennen vuonna 1923 voimaan astunutta uskonnonvapauslakia kaikkien suomalaisten oli kuuluttava johonkin uskonnolliseen yhteisöön, ja kansan enemmistön kohdalla tuo yhteisö oli evankelisluterilainen kirkko. Kirkossa kuitenkin tiedostettiin, että yhä useammille sen jäsenyys oli lähinnä muodollisuus. Sivistyneistön etäännyminen oli alkanut jo 1800-luvun loppupuolella, mutta uuden vuosisadan taitteessa myös rahvas näytti ajautuvan kauemmas kirkon helmasta. Murros ilmeni paitsi kriittisinä puheenvuoroina myös esimerkiksi vähenevänä ehtoollisella ja kirkossa käynnillä.⁵⁴ Kirkko näki saarnaluvan anojissa potentiaalia joukkoluopumuksen torjumiseen. Toisin kuin pappeja, maallikoita olisi hankala syyttää leivän eteen saarnaamisesta – useimmat hakijat saivat elantonsa muualta kuin julistamisesta. Etenkin rahvaaseen saarnaajien samaistuttavuus ja kansanomaisen puhe saattaisivat tehotta paremmin kuin papin saarna. Toisaalta oli varottava liiallista tunteisiin vetoamista, sillä se saattaisi johtaa pinnalliseen uskoon ja vähentää kiinnostusta kirkon opetukseen.⁵⁵ Esimerkiksi Mikkelin vuoden 1891 yksityisessä pappeinkokouksessa valitettiin, miten vastaheränneet saattoivat antautua tunteiden vietäviksi jopa epäterveessä mittakaavassa.⁵⁶ Etenkin Pelastusarmeijan, baptistien ja vapaakirkollisten toiminnassa

---

⁵⁰ Mustakallio 2019.

⁵¹ Poikkeustapauksissa lähtövaatimuksista oli kuitenkin mahdollista joustaa. KAM VTA Ca: 4, 29.8.1900, § 40. Samalla päätettiin, että luvan anojan oli oltava vähintään 30-vuotias. Vertailun vuoksi mainittakoon, että papiksi vihkimisen alaikäraja oli vuodesta 1824 alkaen 22 vuotta. Kansanaho 1963, 17.

⁵² Rantala 2011, 282–283.

⁵³ Kaikki lähetyskoulun oppilaat anoivat lupaa Porvoon tuomiokapitulilta. Heidät on laskettu maallikkosaarnaajien kategoriaan. Olen lukenut maallikkosaarnaajiksi myös kaksi kotimaahan palannutta lähetysaarnaajaa: Karl Leonard Tolosen ja Pietari Kurvisen. Tolonen ja Kurvinen saivat saarnaluvan vuonna 1876 Suomen Lähetysseuran pyynnöstä. Ks. KAH PTA, Ca: 183, 27.12.1876, § 26. Saarnalupa on myönnetty myös lähetysaarnaajiksi opiskelleille Juha Soiniselle ja Kustaa Puusaarelle, joita ei terveydellisten syiden vuoksi voitu sijoittaa ulkomaille. KAH PTA, Ca: 226, 6.3.1919, § 41; 13.3.1919, § 36 ja 26.6.1919, § 30. Kirkkoherrojen vuosiraporteissa esiintyy enemmänkin entisiä lähetysaarnaajia, joita ei kuitenkaan mainita varsinaisessa saarnalupa-aineistossa. Olen jättänyt heidät tässä laskuista pois.

⁵⁴ Vja 1912, no: 1, 2–3; Juva 1960, 9–11; Veikkola 1969, 30; Murtorinne 1992, 288–290; Murtorinne 1995, 88–90; Tiensuu 2005, 260–267, 313–317. Mikkelin yksityisessä pappeinkokouksessa etsittiin vuonna 1891 keinoja kirkkoa karttelevan sivistyneistön kohtaamiseen. Pkpk Mikkelä 1891, 149–163.

⁵⁵ Pkpk Porvoo 1875, 41–42; Vja 1890, no: 2, 259.

⁵⁶ Pkpk Mikkelä 1891, 33–46. Myös kappalainen J. V. Vartiainen varoitti äskettäin uskoon tulleista saarnaajista. Vja 1890, no: 2, 258.

tunteiden näyttämiseen jopa rohkaistiin, mikä voi osaltaan selittää kirkonmiesten kriittistä suhtautumista.⁵⁷

Maallikkosaarnaajien tiedoista ja taidoista käytyä keskustelua on arvioitava pappissivistyksen kontekstissa. Yliopistossa suoritettavasta loppututkinnosta tuli pakollinen edellytys papinvirkaan pääsemiselle vasta vuonna 1846. Tätä ennen tuomiokapitulit olivat halutessaan voineet vihkiä virkaan myös teologiaa opiskelleita miehiä, joilta tutkinto oli syystä tai toisesta jäänyt suorittamatta. Tieteellisen maailmankuvan yleistyminen 1800-luvun loppupuolella asetti yliopistotutkinnolle uudenlaisia odotuksia. Teologisessa tiedekunnassa klassisten kielten lukeminen vei muilta opinnoilta paljon aikaa, minkä vuoksi tulevien pappien yleissivistys jäi ihanteista jälkeen. Tutkinnon alhainen taso herätti julkisuudessaakin huomiota ja vaikutti haitallisesti pappiskuvaan.⁵⁸

Keskusteluun pappissivistyksen tasosta vaikutti myös Suomen sporadinen pappispula. Papin ammatin vähentynyt arvostus, nuorille miehille avautuneet uudet mahdolliset urapolut, opintoajan taloudelliset vaikeudet sekä apulaispappien vaatimaton toimeentulo selittivät osaltaan 1800-luvulla alkanutta laskua teologian opiskelijoiden määrässä. Samanaikaisesti papiston koostumus muuttui, kun teologiseen tiedekuntaan hakeutui säätyläisperheiden poikien sijasta yhä enemmän suomenkielisiä, talonpoikais- ja käsityöläskodeista lähteneitä nuoria miehiä. Pienimmillään opiskelijamäärät olivat 1860-luvulla ja vuoden 1905 suurlakon jälkeen. Myös 1920-luvun alussa opiskelijoista oli pulaa. Tilanteen korjaamiseksi ehdotettiin vuosien varrella erilaisia ratkaisuja, mukaan lukien tutkintovaatimusten laskemista. Valmistuminen olisi tällöin nopeutunut, mutta samalla pappien jo ennestään alhaisena pidetty sivistystaso olisi laskenut entisestään. Kyvykkäiden opiskelijoiden houkuttelemiseksi ja papiston arvostuksen lisäämiseksi tutkintovaatimuksia haluttiinkin mieluummin korottaa kuin laskea.⁵⁹

Saarnaluvan saaneet kirkon työkentällä

Kuten edellä on kerrottu, maallikkosaarnaajia koskevat pappein- ja kirkolliskokouskeskustelut keskittyivät kirkkolakia seuranneina vuosikymmeninä lähinnä kiertävän julistustoiminnan rajoittamiseen. Vuosisadan lopulla keskustelussa tapahtui käänne, kun yhä useammat papit alkoivat vaatia saarnatoimen järjestämistä ja selkeämpää

---

⁵⁷ Markkola 2002b, 289–292. Toisaalta esimerkiksi pastori K. A. Hildén pohti Porvoon pappeinkokouksessa vuonna 1896, olisiko papeilla mahdollisesti jotain opittavaa ”lahkolaisten” tunnepitoisesta julistamisesta. Pkpk Porvoo 1896, 128–131.

⁵⁸ Juva 1960; 22, 25, 91–92; Kansanaho 1963, 26–32. Ks. pappien koulutusta koskevista aikalaiskeskusteluista esim. Kkpk 1876, 384–401; Pkpk Mikkeli 1891, 99–118.

⁵⁹ Björklund 1939, etenkin 21–25, 27–39, 139–146, 169–180; Kansanaho 1963, 30–31; Kortekangas 1976, 438–439; Murtorinne 1992, 233–236, 321; Murtorinne 1995, 47–48, 167. Ks. myös Pkpk Mikkeli 1891, 118–124; Pkpk Savonlinna 1900, 29–52. Pappispulan ratkaisuehdotuksista tiiviisti ks. esim. Björklund 1939, 184–213.

ohjaamista kirkon yhteyteen.⁶⁰ Käänteeseen taustalla oli kirkon kasvava kiinnostus sisälähetystä kohtaan. Sisälähetys on laaja, monitulkintainen käsite, joka voi pitää sisällään esimerkiksi hengellisen kirjallisuuden levittämistä, kristillissosiaalista työtä yhteiskunnan heikkojen ja turvattomien keskuudessa sekä saarnatoimintaa.⁶¹ Erilaiset uskonnolliset yhdistykset olivat harjoittaneet sisälähetystä jo 1800-luvulta alkaen. Ne olivat huolehtineet monista sellaisista aloista, joihin paikallisseurakunnilla ei ollut tarjota työvoimaa tai osaamista. Yhdistyskenttä samanaikaisesti uhkasi sekä virkisti perinteistä, paikallisseurakuntiin sidottua ja jumalanpalveluskeskeistä uskonkulttuuria – tulkinta riippui papista. Itsenäiset mutta kirkon hengessä toimivat kirkolliset yhdistykset⁶² lisäsivät kannatustaan etenkin suurlakon jälkeen.⁶³ Saarnalupatutkintojärjestelmä voidaan nähdä yhtenä linkkinä kirkon ja yhdistyskentän välillä, sillä luvan anojissa on runsaasti erilaisten yhdistysten, kuten Suomen Lähetysseuran, Merimieslähetyskeskuksen, Pyhäkouluyhdistyksen sekä paikallisten sisälähetysjärjestöjen työntekijöitä.

Kirkon sisälähetyskeskuksen erityisen huomion kohteeksi tulivat kaupunkien, teollisuusalueiden sekä rautatie- ja tukkityömaiden työväestö, jonka keskuudessa kirkko- ja yhteiskuntakriittisten ajatusten pelättiin leviävän. Huoli kasvoi vuoden 1905 suurlakon jälkeen ja huipentui sisällissodassa. Ennen suurlakkoa etenkin maaseudun työväestö oli kuitenkin vielä pitkälti kiinni kirkollisessa elämässä.⁶⁴ Lakon kuohunta järkytti etenkin papiston johtomiehiä. Työväenliikkeen lisäksi kirkon kritiikkiin ottivat osaa myös radikaali ja liberaali sivistyneistö sekä perustuslailliset, jotka olivat pettyneet papiston sortovuosien myöntövyöspolitiikkaan.⁶⁵ Toisaalta monet papit osallistuivat suurlakon mielenilmauksiin ja vaativat, että kirkon tulisi ottaa enemmän osaa yhteiskunnan sosiaalisten epäkohtien ratkaisuun. Näin olisi mahdollista myös kuroa umpeen työväestön ja kirkon välistä kuilua. Sisällissodan aikana tuo kuilu levisi entistä suuremmaksi.⁶⁶

Suurlakko jälkimaininkeineen kannusti papiston uudistusmielistä laitaa kehittämään kirkkoa sisältäpäin. Teologisen lauantaiseuran ja nuorkirkollisen suuntauksen papit halusivat turvata kirkon aseman modernisoituvassa yhteiskunnassa. Tavoitteen saavuttaminen edellytti myös maallikoiden aktivoimista seurakuntatyöhön, mihin haettiin vaikutteita ulkomaita myöten. Maallikoiden osaamista kaivattiin esimerkiksi

---

⁶⁰ Keskustelussa tapahtuneeseen käänteeseen vaikutti osaltaan vuoden 1889 eriuskolaislaki, jonka myötä esimerkiksi aiemmin häiriötä aiheuttaneiden baptistisaarnaajien asema oli selkiytynyt. Kansanaho 1960, 253–255.

⁶¹ Markkola 2002a, 53–57; Huhta & Malkavaara 2005, 14–18, 21–23. Ks. sisälähetyskeskuksen määritelmästä myös Kansanaho 1960, 7–10 ja 1964, 11–13.

⁶² Ks. 'kirkollisen yhdistyksen' määritelmästä tarkemmin Heikkilä 1979, 15–16.

⁶³ Heikkilä 1979, 93–97, 117, 131, 153, 263–271; Murtorinne 1992, 278–280; Murtorinne 1995, 74–79, 88–90; Toiviainen 2004, 25–29, 40; Tiensuu 2005, 267–269. Pyrkimyksistä sisälähetystyön keskittämiseen ks. esim. Veikkola 1980, 140–154.

⁶⁴ Murtorinne 1995, 68, 118–121; Markkola 2002b, 280–281; Hartikainen 2008, 137.

⁶⁵ Vja 1912, no: 1, 1–3; Veikkola 1969, 91; Murtorinne 1995, 19–22, 32–34; Toiviainen 2004, 28–30; Hartikainen 2008, 138–139, 147–153, 157–158.

⁶⁶ Veikkola 1969, 29, 120–124, 132; Murtorinne 1995, 71–73; Hartikainen 2008, 137–144; Toiviainen 2004, 33–38. Sosiaalisten epäkohtien ratkaisusta keskusteltiin esimerkiksi Savonlinnan vuoden 1912 pappeinkokouksessa, jossa tarkastettiin asessori Matti Tarkkasen laatima synodaaliväitöskirja ”Sosialinen kysymys Raamatun valossa”. Pkpk Savonlinna 1912, 7–29.

pyhäkouluissa, kirkkokuoroissa ja laupeudentyössä.⁶⁷ Pastori Otto Aarnisalo, josta tuli vuonna 1905 perustetun Suomen Kirkon Sisälähetysseuran johtaja, oli pyrkinyt jo edellisen vuosisadan puolella myös keskitetyn, kirkon palvelukseen kiinteästi sidotun maallikkosaarnaajatoimen kehittämiseen. Aarnisaloon ja muiden samanmielisten vaivannäkö johti vuonna 1901 sisälähetysaarnajalinjan avaamiseen Lähetysseuran lähetyskoulussa. Sisälähetysseuran omistama Liikolan diakonilaitos puolestaan aloitti 6–8 viikkoa kestävä saarnaajakurssit vuonna 1910. Sekä Liikolan että Lähetysseuran oppilaat suorittivat opintojensa päätteeksi kirkon saarnalupatutkinnon,⁶⁸ joka näin ollen säilytti asemansa eräänlaisena maallikkosaarnaajatoimen virallisena sinettinä. Vaikka pääpaino seurakuntalaisten aktivoimisessa oli muualla kuin julistustyössä, olivat etenkin suurten, vaikeakulkuisten ja väkirikkaisten seurakuntien papit valmiita turvautumaan maallikkosaarnaajien apuun. Useissa saarnalupa-anomuksissa suosituksia latineet papit kertovat suoraan, etteivät selviä töistään omin voimin.⁶⁹

Saarnaluvan saaneita koskevien vuosiraporttien laatimisesta päätettiin Turun arkkihiippakunnassa vuonna 1907 ja Porvoon ja Savonlinnan hiippakunnissa vuonna 1912.⁷⁰ Raporttien perusteella tutkinnon suorittaneiden tyypillisintä työalaa oli hartauskokouksissa ja jumalanpalveluksissa puhuminen, avustaminen rippikoulussa ja kinkereillä sekä pyhäkoulun ja raamatunselitysten pitäminen. Mikäli pappi sairastui tai oli matkoilla, saattoi saarnaluvan saanut pitää jumalanpalveluksen itsenäisesti, kuitenkin ilman ehtoollisen jakamista.⁷¹ Ehtoollisen ja kasteen toimittaminen on perinteisesti kuulunut vain pappisvirkaan vihityille.⁷² Turun pappeinkokous valmisteli kuitenkin vuonna 1907 aloitteen, jossa valituille saarnaluvan saaneille ehdotettiin väliaikaista oikeutta sakramenttien jakamiseen. Aloitteen tavoitteena oli helpottaa vallitsevan pappispulan vaikutuksia. Ehdotuksen taakse asettui myös arkkipiispa Johansson, jonka mukaan oli korkea aika ”*valmistaa apukeinoja suuria hätäpäiviä varten*”.⁷³ Ajatusta käsiteltiin hieman

⁶⁷ Vja 1912, no: 1, 4–5; Vja 1915, no: 8–9, 222–234; Veikkola 1969, 28–30; Veikkola 1980, 131, 140, 160–161, 167–169, 183–198, 301–319 Toiviainen 2004, 31–33. Nuorkirkollisuuden ulkomaisista vaikutteista ks. Veikkola 1980, 81–130.

⁶⁸ Paananen 1955, 64; Kansanaho 1964, 12–13, 24–27, 77–83; Saarilahti 1989, 153–161. Saarnaajakoulutuksen vaikutukset jäivät kuitenkin laihoiksi. Liikolassa kurssit jouduttiin lopettamaan resurssipulan vuoksi jo viiden toimintavuoden jälkeen, ja Lähetysseuran sisälähetyslinjalta oli valmistunut vuoteen 1911 mennessä vain kymmenen oppilasta. Ks. saarnaajakurssien opetuksesta ja osanotosta myös Kkpk 1913, L. Kirkkolakikomitean mietintö XVII, 301.

⁶⁹ Taloudelliset seikat saattoivat estää suurten seurakuntien jakamisen: uuden seurakunnan oli kyettävä tarjoamaan papistolleen riittävä elintaso. Murtorinne 1992, 274–275. Työvoimapulassa harkittiin myös esimerkiksi useamman seurakunnan alueella liikkuvan yhteisen apupapin palkkaamista. Pkpk Porvoo 1902, 68–73. Nuorkirkolliset kannattivat seurakuntien jakamista, koska sen uskottiin edistävän seurakuntatietoisuuden syntymistä. Veikkola 1980, 157–160.

⁷⁰ SKJS 1912, no: 1, 11–12, 19; KAT TTA, B III: 22, kiertokirje no: 983.

⁷¹ KAT TTA E VII: 2b, 4b, 6b, 8b, 10b, 13b, 24c, 28b, 30b, 32b, 33c, 35b, 41.1, 42, 43.1, 44.1, 45, 46.1, 46.2, 47.2, 48, 50, 51.1, 51.3, 52.1; KAH PTA, Ed 7:1–2; KAM VTA, Ca: 17–27, ks. sisällysluettelosta ’saarnalupa’ ja ’ilmoitukset saarnaluvan saaneista’. Saarnaluvan saaneiden työtehtävistä ks. myös Sopenan 2019.

⁷² Hätä- tai poikkeustilanteessa myös maallikko voi toimittaa sakramentit. Vuoden 1869 kirkkolain osalta ks. § 39 ja § 63. Ks. Lång (toim.) 2015, 20, 28.

⁷³ Pkpk Turku 1907, 92–115, arkkipiispan sitaatti sivulla 110. Aiheesta keskusteltiin myös piispainkokouksessa vuonna 1906. Pappispulan lisäksi kokous vetosi siihen, että ”ehkä olojen muutenkin

vaihtelevissa muodoissa vuosien 1908, 1913, 1918 ja 1923 kirkolliskokouksissa.⁷⁴ Lopputulos oli laiha kompromissi: oikeus sakramenttien jakamiseen ulotettiin ainoastaan saarnalupatutkinnon suorittaneisiin kansakoulunopettajiin, jotka työskentelivät saaristoseurakunnissa, joissa opettajan ja papin virat oli yhdistetty.⁷⁵ Kovin montaa henkilöä uudistus ei toisin sanoen koskenut.

Kysymys saarnaluvan saaneiden toimialan laajentamisesta sai papistolta ristiriitaisen vastaanoton. Ajatuksen vastustajat katsoivat yliopistossa opiskelleiden pappien joutuvan epäreiluun tilanteeseen, jos vähäisemmällä sivistyksellä varustetut maallikot saisivat oikeuden sakramenttien jakamiseen. Samasta syystä myös papiston arvostus saattaisi laskea kansan silmissä.⁷⁶ Suurlakon jälkeisessä epävakaassa ilmapiirissä tällainen riskinotto tuntui kenties liian suurelta. Luvan saaneiden tarjoamaan osa-aikaiseen opetus- ja saarna-apuun pappien enemmistö sen sijaan suhtautui myönteisesti. On kuitenkin hankala sanoa, oliko kyse enemmän olosuhteiden sanelemasta pakosta vai molempia osapuolia tasapuolisesti tyydyttäneestä yhteistyöstä. Joidenkin luvan saaneiden kohdalla saarnatyö saattoi ottaa myös vakiintuneemman muodon. Sofia Kotilaisen mukaan kansakoulunopettajan toimeen voitiin yhdistää saarnaajan virka laajoissa seurakunnissa, joissa emäkirkko oli etäisimmistä kylistä kaukana.⁷⁷ Saarnaluvan anojista tällaisiin yhdistelmävirkoihin pyrkivät esimerkiksi Kaarlo Rahikainen Pylkönmäellä, Jaakko Kolanen Kauhajärvellä, Pietari Kärnä Keikiössä sekä Kaarlo Wesala Sammaljoella.⁷⁸ Mainittua virkaa vuosina 1893–1902 hoitaneen Wesalan mukaan työn saamisen ehtona oli kirkon saarnalupatutkinnon suorittaminen. Pitäjän papit kävivät joka kuudes pyhä pitämässä kylällä jumalanpalveluksen, muutoin vastuu saarnaamisesta oli opettaja Wesalalla.⁷⁹

Papisto ei ollut kiinnostunut ainoastaan maallikkosaarnaajan työtehtävistä – myös tämän *työtavalla* oli merkitystä. Saarnalupa-anomusten suosituksissa sekä kirkkoherrojen laatimissa vuosiraporteissa käytetään tiuhaan adjektiiveja kuten ”nöyrä”, ”vakava”,

---

muuttuessa” käytäntöjen uudistaminen saattaisi olla tarpeen. Asiassa ei silti edetty pidemmälle. *Piispainkokousten pöytäkirjat 17.5.1891–5.2.1909*, 84–85.

⁷⁴ Kkpk 1908, 371, 395–396, 1137–1142, L. Yleisen valmistusvaliokunnan mietintö no: 14; Kkpk 1913, 1406–1422, L. I, Kirkkolakikomitean mietintö XVII, etenkin 292–298, 304–310, L. II, Kirkkolakivaliokunnan mietintö no: 21; Kkpk 1918, 389–400, 563–564; Kkpk 1923, 481–485, 531–543, L. II, Anomusehdotus no: 17, Yleisen valmistusvaliokunnan mietintö no: 13. Kirkkoherra Matti Tarkkanen ehdotti vuoden 1908 kirkolliskokouksessa, että pappispulaa helpotettaisiin mieluummin antamalla tuomiokapituleille valta koetella ja vihkiä saarnavirkaan myös yliopistoa käymättömiä miehiä. Tarkkasen aloitteesta ks. Kkpk 1908, 277–281, 291–296, 1208–1221, L. Yleisen valmistusvaliokunnan mietintö no: 15.

⁷⁵ Papin ja opettajan yhdistelmävirkoja oli myös muualla Suomessa, esimerkiksi Sasselinin koulussa Hämeenkyrössä. Virka osoittautui varsin hankalaksi täyttää. Kortekangas 1976, 444. Vaikka sakramenttien jakaminen oli periaatteessa uskottu vain papeille, tiedetään ainakin saarnaluvan saaneen Pietari Toikan kastaneen joukoittain lapsia Merikarvian ja Ikaalisten seurakunnissa suurlakon jälkeen. Ks. Toikasta tarkemmin Sopanen 2019.

⁷⁶ Kkpk 1908, L. Yleisen valmistusvaliokunnan mietintö no: 14, 4–5. Vastustusta ilmeni jo aloitteen laatineessa Turun pappainkokouksessa. Pkpk Turku 1907, 95, 98–99, 102–103.

⁷⁷ Viranhaltijan palkan maksoi tällöin valtio. Kotilainen 2013, 123, 130–131. Saarnaaja-opettajan virka on erotettava edellä kuvatusta papin ja opettajan yhdistelmävirasta.

⁷⁸ Kolasen (1872), Kärnä (1888) ja Wesalan (1894) hakemuksista ks. KAT TTA, F I j:1. Rahikaisen hakemuksesta (1873) ks. KAH PTA, Ej 1:1.

⁷⁹ Wesala 1935, 94, 98.

”nuhteeton”, ”ahkera” ja ”harras”.⁸⁰ Hyvä maallikkosaarnaaja oli aktiivinen ja palvelualtis, mutta ei ylpeilyt osaamisellaan tai yrittänyt haastaa papin arvovaltaa. Myös lehtikirjoituksissa sekä papiston tapaamisissa tuodaan esiin, miten kuuliaiset ja pyyteettömät maallikkosaarnaajat voivat olla kirkolle siunaukseksi, mutta liian suuret toimivaltuudet sekä valvonnan puute saattavat ajaa nämä kurittomuuksiin.⁸¹ Kappalainen J. V. Vartiainen korosti *Vartija*-lehdessä vuonna 1890, ettei papillisen valvonnan ulkopuolelle jättäytynyt saarnaaja vaarantanut ainoastaan seurakuntaa, vaan myös itsensä: hänellä oli suuri riski sortua ylpeyteen ja oman edun tavoitteluun.⁸² Oli sekä saarnaajan että kirkon kannalta parasta olla tekemättä liian suuria irtiottoja – ainakaan ennen haastavien poikkeusaikojen päättymistä.

Johtopäätökset

Saarnalupatutkinto tuli käyttöön suuren murroskauden kynnyksellä. Evankelisluterilainen kirkko joutui arvioimaan asemaansa suhteessa uusiin uskonyhteisöihin ja aatteisiin sekä etsimään keinoja kristinuskon välittämiseen ja vaalimiseen muuttuvassa maailmassa. Maallikkosaarnaajissa piili potentiaalia, se kirkon piirissä oli opittu herätysliikkeiden myötä. Saarnaluvan anojien arvioiminen, työhön ohjaaminen ja valvominen oli monietappinen prosessi, jonka tavoitteena oli saada kirkon palvelukseen parhaat mahdolliset miehet. Harkinnasta huolimatta tulokset eivät aina olleet toivottuja, ja lupia jouduttiin ajoittain perumaan. Hakijoiden joukko osasi kuitenkin myös yllättää. Tuomiokapituli sai useampaan otteeseen huomata, ettei esimerkiksi hyvä koulutustausta taannut menestystä saarnatoimessa. Siunauksellisen työn tekijöitä saattoi nousta yhtä hyvin opettajien kuin nahkureiden joukosta.

Pappispula vaikutti maallikkosaarnaajien toimintaan merkittävässä määrin. Etenkin yksin työskenteleville papeille saarnalupatutkinnon suorittaneen apu saattoi olla korvaamatonta. Toisaalta lupakirja toi haltijalleen vain rajatusti lisävaltuuksia – kirkkorakennuksen ulkopuolella sai periaatteessa julistaa lupia kyselemättä. Painetta ja halua tutkinnon uudistamiselle kuitenkin löytyi, kuten Turun pappeinkokouksen sakramenttien jakamista koskeva aloite todistaa. Seurakuntien sielunhoidon puolesta vetosi jopa vanhoillisena tunnettu arkkipiispa Johansson. Silti ’kriisin’ käsitteeseen kuuluva vaatimus päätöksentekoon ei tässä tapauksessa tuottanut tulosta. Aloitetta selkeästi puoltavien ja

⁸⁰ Anomuksista ks. KAT TTA F I j: 1–3; KAH PTA Ej 1:1. Savonlinnan hiippakunnan osalta anomuksia ja niiden liitteitä löytyy sattumanvaraisesti diarioiduista ja diariomattomista asiakirjoista. Ks. KAM VTA Ea: 1–51 ja Eb: 2–24. Vuosiraporteista ks. KAT TTA E VII: 2b, 4b, 6b, 8b, 10b, 13b, 24c, 28b, 30b, 32b, 33c, 35b, 41.1, 42, 43.1, 44.1, 45, 46.1, 46.2, 47.2, 48, 50, 51.1, 51.3, 52.1; KAH PTA, Ed 7:1–2; KAM VTA, Ca: 17–27, ks. sisällysluettelosta ’saarnalupa’ ja ’ilmoitukset saarnaluvan saaneista’.

⁸¹ Vja 1890, no: 2, 259; Pkpk Turku 1890, 42, 46, 48, 56; Pkpk Turku 1907, 98, 100, 104, 108, 264. Sigfrid Sireniuksen näkemyksen mukaan maallikkotoimen tuli olla vapaaehtoista ja palkatonta, työtä vain Herran hyväksi. Vja 1915, no: 8–9, 224, 226, 229.

⁸² Vja 1890, no: 2, 257–258.

vastustavien lisäksi kirkolliskokouksessa istui kannassaan empiviä miehiä, jotka mieluummin odottivat epävakaiden aikojen selkiytymistä kuin tekivät nopeita, kauaskantoisia päätöksiä. Aina oli nimittäin mahdollista, että saarnaluvan saaneet muuttuisivat kirkon liittolaisista sen tahattomiksi tai tarkoituksellisiksi hajottajiksi.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto, Turun toimipiste (KAT)

Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, TTA

Tuomiokapitulin pöytäkirjat 1870–1923, A I

Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet, B III

Rovastikunnittain järjestetyt asiakirjat, E VII

Anomukset, joissa pyydetään venia concionandi -oikeutta, F I j

Kansallisarkisto, Hämeenlinnan toimipiste (KAH)

Porvoon tuomiokapitulin arkisto I, PTA

Saarnalupatutkintoluettelot, Ac:6

Puhtaaksikirjoitetut istuntopöytäkirjat 1870–1923, Ca

Ilmoitukset saarnaluvan saaneista, Ed 7

Saarnalupa-anomukset, Ej

Kansallisarkisto, Mikkelin toimipiste (KAM)

Viipurin hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, VTA

Istuntopöytäkirjat 1897–1923, Ca

Saapuneet diarioidut asiakirjat, Ea

Saapuneet diarioimattomat asiakirjat, Eb

Borgå domkapitels arkiv, Porvoo, BDA

Lekmannapredikanter-kansiot

Painetut lähteet

Kirkolliskokouksen painetut pöytäkirjat (Kkpk)

1876, 1886, 1893, 1908, 1913, 1918, 1923

Lakimääräisten pappeinkokousten pöytäkirjat (Pkpk)

Savonlinna 1902, 1912

Turku 1875, 1880, 1890, 1892, 1896, 1907

Porvoo 1875, 1880, 1890, 1892, 1896, 1902

Yleisten yksityisten pappeinkokousten pöytäkirjat (Pkp)

Mikkeli 1891; Savonlinna 1900

Lång, Markus (toim.) 2015. *Kirkkolaki evankelis-luterilaiselle seurakunnalle Suomen suuriruhtinaanmaassa 1869-1908: alkuperäiset säädökset Suomen asetuskokoelmasta*. Långin lakiarkisto. Books on demand, Helsinki.

Piispainkokousten pöytäkirjat ajalta 17/5 1891–5/2 1909, 1936. E. Haahtela, Sortavala.

Aikakauslehdet

Kuukauslehti, no: 2. ”Kuolleet.”

Suomen Kirkon Julkisia Sanomia (SKJS) 1912, no: 1. ”Piispainkokouksesta.”

Vartija (Vja) 1890, no: 2. Vartiainen, J. V. ”Maallikkotoimesta ja sen järjestämisestä.”

Vartija (Vja) 1912, no: 1. Ingman, Lauri. ”Kirkon tehtävä.”

Vartija (Vja) 1915, no: 8–9. Sirenus, Sigfrid. ”Maallikkokysymyksestämme.”

Internet-lähteet

Wesala, Kaarle 1935. *Muistiinpanoja*. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B-rY7FCaK4ttc1IWVXILVEZzdmM/edit>. [viitattu 14.10.2018]

Kirjallisuus

Björklund, Johannes 1939. *Suomen papisto 1800-luvulla erityisesti silmälläpitäen pappistarvetta ja sen tyydyttämismahdollisuuksia*. SKHS, Helsinki.

Cnattingius, Hans 1952. *Diakonat och venia concionandi i Sverige intill 1800-talets mitt*. Svenska Kyrkans Diakonistyrelse, Stockholm.

Graf, Rüdiger & Jarausch, Konrad H. 2017. ”‘Crisis’ in Contemporary History and Historiography.” *Zeitgeschichte Digital*, URL: <http://dx.doi.org/10.14765/zzf.dok.2.789.v1>. [viitattu 14.10.2018]

Hakosalo, Heini 2014. Tasohyppelyä. Varhaiset suomalaiset naislääkärit ja historiallisen biografian monimuotoisuus. Teoksessa: Hakosalo, Heini et al. (toim.). *Historiallinen elämä – Biografia ja historiantutkimus*. SKS, Helsinki, 45–61.

Hartikainen, Esko 2008. Kansa vai kaikkivaltias? Teoksessa: Haapala, Pertti (toim.). *Kansa kaikkivaltias: suurlakko Suomessa 1905*. Teos, Helsinki, 137–162.

Heikkilä, Markku 1979. *Kirkollisen yhdistysaktiivisuuden leviäminen Suomessa: virallisen jäsenorganisaation kehitys 1900-luvun alusta toiseen maailmansotaan*. SKHS, Helsinki.

Heikkilä, Markku 2010. Boije af Gennäs, Constantin. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. SKS, Helsinki. URN:NBN:fi-fe20051410. [viitattu 12.10.2018]

Huhta, Ilkka & Malkavaara, Mikko 2005. *Suomen kirkon sisälähetysseuran historia. Vuodet 1940–2004*. Kirkkopalvelut, Helsinki.

Ihonen, Markku 2001. Vaikenevat naiset. Keskustelua naisen paikasta 1800-luvun lestadiolaisuudessa. *Historiallinen aikakauskirja* 3/2001. Suomen historiallinen seura, Helsinki, 276–292.

Juva, Mikko 1960. *Valtiokirkosta kansankirkoksi*. WSOY, Helsinki.

Juva, Mikko 1976. *Kirkon parlamentti: Suomen kirkolliskokousten historia 1876–1976*. Otava, Helsinki.

Kansanaho, Erkki 1960. *Sisälähetys ja diakonia Suomen kirkossa 1800-luvulla*. Suomen kirkon sisälähetysseura, Pieksämäki.

Kansanaho, Erkki 1963. Papintutkinto Suomen kirkossa. Teoksessa: Nikolainen, Aimo T. & Kohonen, Yrjö (toim.). *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikkeli. 1, Henkilömatrikkeli*. Suomen kirkon pappisliitto, Helsinki, 17–37.

Kansanaho, Erkki 1964. *Suomen kirkon sisälähetysseuran historia. Sortavalan aika 1905–1944*. Suomen kirkon sisälähetysseura, Pieksämäki.

Kena, Kirsti 2000. *Eevat apostolien askelissa: naislähetit Suomen lähetysseuran työssä 1870–1945*. Suomen Lähetysseura, Helsinki.

Ketola, Kimmo & Virtanen, Jouni 2008. Protestanttiset kirkot ja yhteisöt. Teoksessa: Ketola, Kimmo (toim.). *Uskonnot Suomessa 2008: käsikirja uskontoihin ja uskonnollistaustaisiin liikkeisiin*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere, 55–126.

Kortekangas, Paavo 1976. Nykymuotoinen tuomiokapituli 1870–1976. Teoksessa: Pirinen, Kauko (toim.). *Turun tuomiokapituli 1276–1976*. Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli, Turku, 387–516.

Koselleck, Reinhart 2002. Some Questions Concerning the Conceptual History of “Crisis”. Teoksessa: Trägårdh, Lars & Witoszek, Nina (toim.). *Culture and crisis: the case of Germany and Sweden*. Berghahn Books, New York, 12–23.

Koskenniemi, Lauri 1964. *Sanansaattajia: Suomen luterilainen evankeliumiyhdistys kolportööritoimensa valossa 1873–1900*. SLEY, Helsinki.

Koskenniemi, Lauri 1967. *Suomen Evankelinen liike 1870–1895*. SLEY, Helsinki.

Koskenniemi, Lauri 1984. *Suomen evankelinen liike 1896–1916*. SLEY-kirjat, Helsinki.

Koskenniemi, Lauri 2008. *Maallikkosaarna: evankelisen liikkeen voima*. Arkki, Helsinki.

Kotilainen, Sofia 2013. From religious instruction to school education: Elementary education and the significance of ambulatory schools in rural Finland at the end of the 19th century. Teoksessa: Buchardt, Mette & Markkola, Pirjo & Valtonen, Heli (toim.). *Education, state and citizenship*. Nordic Centre of Excellence NordWel, Helsinki, 114–137.

Lehtiö, Pirkko 2004. *Nainen ja kutsumus: naisteologiien tie kirkon virkaan 1800-luvun lopulta vuoteen 1963*. Kirjapaja, Helsinki.

Markkola, Pirjo 2002a. *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. SKS, Helsinki.

Markkola, Pirjo 2002b. Työväen uskonnolliset tunteet. Teoksessa *Työväki ja tunteet*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Turku, 277–294.

- Mustakallio, Hannu 2019. Saarnalupatutkinnon suorittaminen Kuopion hiippakunnassa 1878–1910. Artikkelikäsitkirjoitus, julkaistaan Suomen Kirkkohistoriallisen seuran julkaisussa 2019.
- Murtorinne, Eino 1992. *Suomen kirkon historia 3. Autonomian kausi 1809–1899*. WSOY, Helsinki.
- Murtorinne, Eino 1995. *Suomen kirkon historia 4. Sortovuosista nykypäiviin 1900–1990*. WSOY, Helsinki.
- Paananen, Viljo 1955. *Katsaus Suomen Kirkon Sisälähetysseuran vaiheisiin vuosina 1905–1954*. Sisälähetysseura, Pieksämäki.
- Penttinen, Liisa 2011. Miespuoliset diakonit Kuopion maaseurakunnassa 1904–1905. Teoksessa: Huhta, Ilkka & Meriläinen, Juha (toim.). *Kirkkohistorian alueilla: juhlakirja professori Hannu Mustakallion täyttässä 60 vuotta*. SKHS, Helsinki, 188–197.
- Pirinen, Kauko 1985. *Schaumanin kirkkolain synty*. SKHS, Helsinki.
- Rantala, Jukka 2011. Kansakoulunopettajat. Teoksessa: Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.). *Valistus ja koulunpenkki – Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. SKS, Helsinki, 266–299.
- Saarilahti, Toivo 1989. *Lähetystyön läpimurto. Sata vuotta suomalaista lähetystyötä I:3. Suomen Lähetysseuran toiminta kotimaassa 1895–1913*. Kirjaneliö, Helsinki.
- Sopanen, Matleena 2019. Maallikkosaarnaajan paikka – Suomen evankelisluterilaisen kirkon saarnaluvan saaneiden maallikoiden työala vuosina 1870–1923. Teoksessa: *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 2018*. SKHS, Helsinki.
- Sulkunen, Irma 1999. *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700-1800-luvulla*. Gaudeamus, Helsinki.
- Toiviainen, Kalevi 2004. Kaakonkulman hiippakunta 1897–1945. Teoksessa: Mattila, Ouri et al. (toim.). *Kaakonkulman kapituli: Savonlinnan, Viipurin ja Mikkelin hiippakunta 1897–2004*. Kirjapaja, Helsinki, 13–81.
- Uotila, Merja 2014. Tavallisuuden tavoittelua. Prosopografia elämäkerrallisen tutkimuksen välineenä. Teoksessa: Hakosalo, Heini et al. (toim.). *Historiallinen elämä – Biografia ja historiantutkimus*. SKS, Helsinki, 240–256.
- Tiensuu, Kyllikki 2005. ”Porvoon hiippakunta 1870–1923. Itärajalta Hämeen ja Uudenmaan hiippakunnaksi.” Teoksessa: Heininen, Simo et al. (toim.). *Viipurin, Porvoon, Tampereen hiippakunnan historia 1554–2004*. Edita, Helsinki, 217–355.
- Veikkola, Juhani 1969. *Teologinen Lauantaiseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905–1914*. SKHS, Helsinki.
- Veikkola, Juhani 1980. *Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin*. SKHS, Helsinki.